

IZLUČIVANJA BEZVRIJEDNOG REGISTRATURNOG MATERIJALA IZ STRADALIH FONDOVA ARHIVSKE GRADJE U NASTAJANJU

Izet Šabotić *

UDK: 930.25(497.15)

Izet Šabotić: Osobnosti izlučivanja bezvrijednog registraturnog materijala iz stradalih fondova arhivske gradje u nastajanju. Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja. Zbornik referatov z dopolnilnega izobraževanja, št. 1, Maribor 2002, str. 38 - 44.

Izvirnik v bosanščini, izvleček v bosanščini in angleščini, povzetek v nemščini.

Izlučivanje bezvrijednog registraturnog materijala stradalih fondova u nastajanju je veoma kompleksan proces koji se mora oslanjati na stručna znanja i potrebe arhivske djelatnosti i svake registrature ponaosob. Sam proces mora biti detaljno programiran i strukturiran uz poštivanje ukupne zakonom utvrđene procedure. Na taj način obezbijedio bi se minimum uvjeta za rekonstrukciju bitne registraturne gradje uništene u raznim okolnostima (rat, elementarne nepogode i sl.). Poučeni iskustvima bliže prošlosti arhivska služba u Bosni i Hercegovini mora uključiti sve raspoložive snage i uložiti ogromne napore da postojeći sistem zaštite registraturne gradje učini djelotvornijim i funkcionalnijim. Samo tako arhivi mogu uspješno odgovoriti zadacima ovog i budućeg vremena.

UDC: 930.25(497.15)

Izet Šabotić: The Characteristics of the Disposal of Records from damaged Fonds. Technical and Field Related Problems of Traditional and Electronic Archiving. Conference Proceedings, Maribor 1/2002, No. 1, pp. 38 - 44.

Original in Bosnian, abstract in Bosnian and English, summary in German.

The disposal of records from damaged fonds is a very complex process that should be based individually on professional knowledge, the needs of archival service and each office creating records. The process itself has to be structured in all details respecting all procedures in connection with legal regulations. Only doing so you have a minimal chance to reconstruct important archival materials having been destructed by various circumstances (war, elementary disasters etc.). Having learnt through experiences of the near past the archival service in Bosnia and Herzegovina must raise all available forces and efforts to get a more efficient and functional protection of their holdings. Only so archives will successfully carry out their present and future duties.

UVODNE NAPOMENE

Osnovno pitanje uspješne zaštite registraturne gradje u posjedu imalaca je dovodjenje iste u sredjeno stanje, što izmedju ostalog podrazumijeva ustaljen red poslova predvidjen i odredjen zakonskim propisima. Jedan od zakonom predvidjenih procesa je i redovan proces odabiranja arhivske gradje i izlučivanje bezvrijednog registraturnog materijala.

* Izet Šabotić, arhivist, Historijski arhiv Tuzla, Bosna i Hercegovina.

U Bosni i Hercegovini je prije rata postojao uređen sistem zaštite arhivske gradje, mada u nekim segmentima ne potpuno određen, ali ipak usaglašen sa međunarodnim sistemom zaštite. Ratom (agresijom) na Bosnu i Hercegovinu dolazi do ugrožavanja takvog utvrđenog sistema zaštite arhivske gradje, što je upravo dovelo do ogromnih razmjera stradanja iste. Međutim, osim direktnog uticaja rata, kako po pitanju njenog nastanka, tako i pitanju njene zaštite, na sudbinu gradje direktno su uticali i mnogi drugi uzroci. Prije svega ovdje je riječ o uticaju tranzicijskih procesa koji se u zadnjih desetak godina dešavaju u Bosni i Hercegovini.

IZVORI NEADEKVATNOG STANJA FONDOVA ARHIVSKE GRADJE U NASTAJANJU

Naime, tranzicijski procesi su usložnili mnoga pitanja arhivske teorije i prakse, što je zahtijevalo i tražilo dodatnu odgovornost i brigu za sudbinu registraturne gradje imalaca obuhvaćenih ovim procesima. Sam proces tranzicije je doveo do organizacionih promjena u poslovanju postojećih pravnih subjekata što je u mnogome imalo odraza na efikasnost zaštite arhivske gradje istih. Tranzicijski procesi su se odvijali kroz brojne specifičnosti, po mnogo čemu jedinstvene u svijetu, a što se prije svega ogleda u činjenici da je sam proces tranzicije izvršen u uslovima disolucije, omedjene prije svega četvorogodišnjim totalitarnim ratom. Sve je to bitno uticalo na sami tok procesa gdje su još uvijek prisutne njegove posljedice koje su ostavile dubokog traga u svim oblastima stvaranja, pa i na arhivsku gradju koja je stradala u ogromnim količinama u Bosni i Hercegovini. Samo na području nadležnosti Historijskog arhiva Tuzla u toku rata stradalo je oko 6.340 m¹ arhivske gradje i oko 31.230 m¹ registraturnog materijala, odnosno 37.870 m¹ registraturne gradje¹. Osim toga proces tranzicije u Bosni i Hercegovini se odvija u okolnostima novog administrativnog ustrojstva, prije svega decentralizovanog, zasnovanog na tri nivoa, bez valjane subordinacije i bez jedinstvenog pravnog okvira u državi. Navedenim problemima svakako treba dodati i problem izražen u utvrđivanju realnih vrijednosti, gdje uglavnom kvazi vrijednosti odnose prevagu nad stvarnim i istinskim vrijednostima.

Očito je međutim, da je glavni problem taj, što je stanje odnosa u državi svakako preslikano i na arhivsku djelatnost koja je očito suočena sa čitavim spektrom veoma otvorenih pitanja i problema. Zato ozbiljnost situacije upućuje na neophodnost uključivanja svih relevantnih snaga koje na bilo koji način mogu pozitivno uticati na njihovo rješenje.

Osim problema ove prirode u radu arhivske službe Bosne i Hercegovine prisutni su i drugi problemi koji su uglavnom nastali prestankom rada stvaralaca usled reformskih promjena i pokretanja velikog broja stečajnih postupaka. Registraturna gradja ovih stvaralaca je veoma značajna, ali prema raspoloživim podacima sudbina iste je neizvjesna i upitna, jer je u većini slučajeva nesredjena, a ono što posebno zabrinjava je činjenica što je ista u rinfuznom stanju. Ovdje je u stvari radi o nebrizi, kako stvaralaca arhivske gradje, tako i onih koji pokreću i vode tranzicijske procese. Iako je zakon i jedne i druge jasno obavezao na adekvatno rješavanje problema arhivske gradje oni to u praksi ne provode. Sve ovo je na kraju dovelo da su fondovih pomenutih registratura nekopletni, a što svakako ima i uticaja na provodjenje zakonom predviđenih procesa kao što su odabiranje arhivske gradje i izlučivanje

¹ Azem Kožar, *razmjere ratnog stradanja registraturne gradje na području Tuzlansko -podrinjskog kantona, Arhivska praksa, br. 1, Tuzla, 1998, str. 57-65.*

bezvrijednog registratorskog materijala, preuzimanje arhivske gradje, njeno sredjivanje i obrada i drugi procesi.

Ovakvo stanje i tretman arhivske gradje u Bosni i Hercegovini odrazilo se direktno na njenu funkciju, koju je trebala imati u tranzicijskim procesima. Jedan od razloga takve uloge arhivske gradje u procesu tranzicije istaknut je i kroz pitanje neadekvatne valorizacije iste, čemu se u dosadašnjoj praksi nije poklanjala potrebna pažnja. Naime, problematika vrednovanja registraturne gradje u Bosni i Hercegovini je uglavnom tretirana samo posredno kroz arhivsko zakonodavstvo, s tim da u zemlji nije utvrđen niti jedan poseban propis kojim je regulisana valorizacija iste. Mada je poznato, da ukoliko se želi da arhivska gradja ima svoju namjenu i funkciju, istu prije svega treba valjano vrednovati, na način da se tačno utvrdi kojim kategorijama registraturne gradje kao potencijalnim historijskim izvorima posvetiti posebnu pažnju.

UVJETI I POTREBE PROVODJENJA PROCESA IZLUČIVANJA BEZVRIJEDNOG REGISTRATORSKOG MATERIJALA STRADALIH FONDOVA U NASTAJANJU

U ovom prilogu upravo želim nešto reći o osobenostima provodjenja procesa izlučivanja bezvrijednog registratorskog materijala iz nekompletnih, stradalih fondova arhivske gradje u nastajanju. Poznato da je redovan proces odabiranja arhivske gradje i izlučivanja bezvrijednog registraturnog materijala jasno utvrđen zakonskim okvirom i da se isti odvija po utvrđenoj zakonskoj proceduri. Taj proces se uglavnom odvija bez naročitih poteškoća u registraturama gdje su fondovi cjeloviti tj. gdje je gradja u potpunosti sačuvana, jer svi parametri koju utvrđuju ovaj proces u potpunosti su jasni. Međutim, ovaj problem je sasvim drugačije prirode kada je u pitanju izlučivanja bezvrijednog registratorskog materijala iz stradalih fondova, fondova koji nijesu cjeloviti. U okolnostima kada su arhivski fondovi nekompletni, a kada arhivske gradje ima posebnu funkciju i značaj, kako za historijsko-naučnu oblast, tako i za praktične potrebe, pitanje izlučivanja postaje veoma kompleksno i nadasve bitno pitanje arhivske teorije i prakse. Sam proces izlučivanja kod nekompletnih fondova u nastajanju ima drugačiju formu i proceduru od ustaljene procedure kod cjelovitih fondova. Da bi započeo takav proces, prije svega neophodno je utvrditi polazne osnove i jasne kriterije za njegovo provodjenje. Naravno, pored kriterija registraturne sredjenosti gradje, kao poseban uslov za provodjenje procesa izlučivanja, najbitnije je predhodno uraditi valjanu valorizaciju. To savakako podrazumijeva donošenje valjane liste kategorija registraturene gradje sa rokovima čuvanja, za čiju primjenu shodano zakonskoj proceduri je neophodna saglasnost nadležnog arhiva. Samo vrednovanje registraturne gradje i donošenje Liste kategorija sa rokovima čuvanja zahtijeva potrebnu stručnost, ozbiljnost i objektivnost. To iz razloga što nova situacija nastala okolnostima rata, tranzicijskim promjenama i drugim društvenim promjenama upravo traži dodatnu pozornost svih učesnika valorizacije registraturne gradje. Posebnu pažnju potrebno je posvetiti valorizaciji registraturne gradje nastale u ratnim okolnostima, zbog činjenice da se radi o registraturnoj gradji nastaloj u posebnom historijskom vremenu bitnom za državu Bosnu i Hercegovinu. Prema raspoloživim činjenicama upravo gradja ovog perioda je doživjela najveća stradanja, pa je veoma mali broj stvaralaca čiji su fondovi cjeloviti. Naravno, ratne okolnosti nisu jedini i glavni uzrok stradanju registraturne gradje, već je to više posljedica nemarnog pa i namjernog odnosa, a sve sa ciljem da se izbrišu tragovi pamćenja jednog veoma značajnog historijskog perioda.

Valorizacija gradje stradalih fondova je zahtjevan i odgovoran posao koji prije svega traži veliku ozbiljnost, stručnost i odgovornost. Naravno da tako ozbiljno i stručno pitanje treba temeljiti prije svega na pažljivo utvrđenoj analizi i poznavanju strukture i sadržaja registraturne gradje za koju je neophodan angažman najboljih poznavalaca ove problematike. Osim valjane procjene historijske vrijednosti svakog dokumenta ponaosob, posebnu pažnju potrebno je posvetiti mogućoj praktičnoj ulozi svakog dokumenta. Stoga je neophodno izraditi posebne liste kategorija za sve imaoce stradalih fondova. Liste zasnivati i utvrditi po principu cjelovitosti fonda na način da su istim obuhvaćene sve vrste registraturne gradje koje po prirodnom slijedu pravnih radnji i procesa nastaju kod imaoaca. Kako bi se uradili takve liste neophodno je poznavanje i proučavanje historijata takvih imalaca, njegove organizacije, strukture, statusa i mjesta u određenoj društvenoj sredini. Sadržaje lista kategorija registraturne gradje temeljiti svakako na osnovu osnovnih i drugih evidencija stvaraoca, jer samo na taj način je moguće obuhvatiti cjelokupnu strukturu gradje koja nastaje u radu imalaca. Osim toga nameće se potreba revizije valorizacije gradje određenih historijskih perioda, na način da je istu potreno podvrgnuti novoj realističnijoj naučno stručnoj analizi, kako bi se sa jedne realne vremenske distance utvrdila historijska i praktična vrijednost te gradje. Ovdje se prije svega misli na gradju socijalističkog perioda.

Valjanom valorizacijom predstavljenom kroz sadržajne liste, stvorene su polazne osnove za provođenje procesa odabiranja arhivske gradje i izlučivanja bezvrijednog registraturnog materijala. Sama lista kategorija daje obavezu učesnicima na posebnu pozornost u procesu izlučivanja, na način da se ostavi dovoljno prostora kako bi se stvorila mogućnost za provedbu moguće rekonstrukcije registraturne gradje stradalih fondova. Naime, ovdje je potrebno vidnu pažnju posvetiti gradji koja nema historijsku vrijednost, jer upravo na osnovu te gradje je moguće izvršiti rekonstrukciju odnosno znavljanje uništenog fonda. Praktična iskustava su pokazala da sačuvana registraturna gradja koja ima samo određenu operativnu vrijednost može poslužiti u zamjenu za gradju trajne vrijednosti. U našim iskustvima prisutna je pojava da se registraturna gradja ograničene vrijednosti koristi kao kompenzacija za stradalu gradju trajne vrijednosti u tranzicijskim procesima, na način da se predhodno jasno utvrdi postupak rekonstrukcije stradale gradje. Potrebno je istaći da kod samog procesa rekonstrukcije stradale gradje pored neophodne stručnosti potrebna je i maksimalna opreznost tako da se svki nosilac informacija brižljivo razmotri i procijeni njegova vrijednos. Maksimalna opreznost je neophodna i u samom procesu izlučivanja bezvrijednog registraturnog materijala iz stradalih fondova. Ta obazrivost prije svega zasnovana je na potrebi predhodnog utvrdjivanja jasne i precizne slike cjelokupnog stanja gradje stradalih fondova. Na taj način dobila bi se jasna i potpuna slika strukture gradje stradale fonda, što bi svakako omogućilo valjaniji pristup provođenju procesa izlučivanja bezvrijednog registraturnog materijala navedene gradje. Tek nakon utvrdjivanja tih polaznih osnova može se pristupiti procesu izlučivanja kod stradalih fondova u nastajanju.

Pravni okvir odabiranja arhivske gradje i izlučivanja bezvrijednog registraturnog materijala je dat kroz važeće arhivsko zakonodavstvo Bosne i Hercegovine² gdje je jasno utvrdjena obaveza i postupak godišnjeg odabiranja arhivske gradje i izlučivanja bezvrijednog registraturnog materijala. U samom procesu odabiranja i izlučivanja utvrdjuje se koji je to dio registraturne gradje od

² Zakon o arhivskoj djelatnosti (Sl. glasnik BiH", br. 16/2001, Zakon o arhivskoj djelatnosti (Sl. novine Tuzlanskog kantona ", br. 15/2000) i Uredba o kancelarijskom poslovanju (Sl. novine Federacije Bosne i Hercegovine ", br.20/ 98)

značaja za historiju i druge znanstvene oblasti, a koji su to djelovi registraturne gradje koji imaju vremenski ograničen značaj za tekući rad.

Redovan proces izlučivanja bezvrijednog registraturnog materijala zasnovan je na na manje ili više razradjenim uputama, pravilima, smjernicama kojima je utvrđena zakonska procedura i metodologija rada izlučivanja. Medjutim, da bi se pristupilo samom procesu odabiranja i izlučivanja moraju biti predhodno ispunjeni i odredjeni organizaciono stručni uvjetii i to:

- registraturna gradja predvidjena za proces izlučivanja potrebno je da bude potpuno registraturski sredjena, sa preciznim evidencijama dokumenata,
- proces izlučivanja započeti samo ako je predhodno izvršena valjana valorizacija gradje tj. utvrđena posebna lista kategorija sa rokovima čuvanja za tu gradju i
- za proces izlučivanja je neophodna stručna komisija u koju ulaze najbolji poznavaooci organizacije djelatnosti imaoca i strukture gradje istog.

Sam postupak za proces izlučivanja bezvrijednog registraturnog materijala pokreće imalac u čijem je radu nastala registraturna gradja ili se kod njega nalazi po bilo kojem osnovu. Medjutim, provjeru cjelokupnog toka izlučivanja vrše predstavnici nadležnog arhiva na način da se utvrdi da li je proces tekao u skladu sa zakonskom procedurom, a nakon utvrđene provjere nadležni arhiv daje pismeno odobrenje za uništenje bezvrijednog registraturnog materijala. Kod imalaca stradalih fondova registraturne gradje u nastajanju potrebna je, vanredna opreznost koja traži provjeru i procjenu ponaosob svakog dokumenta predloženog za izlučivanje. Tu opreznost temeljiti na činjenici da se radi o veoma bitnom i stručnom pitanju, gdje se dobija ili gubi bitka za valjanu informaciju, kao potencijalnom izvoru za validnu rekonstrukciju prošlosti. Samo ozbiljnim pristupom rješavanja ovog složenog problema umanjit će se mogući rizik odgovornosti za sve učesnike u provodjenju procesa.

DALJI PRAVCI DJELOVANJA U RJEŠAVANJU PROBLEMA IZLUČIVANJA KOD STRADALIH FONDOVA U NASTAJANJU

Značaj naznačenih problema upućuje na potrebu maksimalnog angažmana stručnih radnika Arhiva u provodjenju procesa izlučivanja kod stradalih fondova u nastajanju. U tom pravcu arhivska služba bi trebala svoje aktivnosti usmjeriti na slijedeće:

1. Striktno insistirati na sačinjavanju potpunih i detaljnih evidencija registraturne gradje stradalih fondova u nastajanju, sa svim relevantnim činjenicama o strukturi karakteru i sastavu registraturne gradje.
2. Izvršiti posebno vrednovanje registraturne gradje stradalih fondova, na način da se istoj pojedinačno utvrdi validan naučno-historijski, kulturni i praktični značaj, a sve na osnovu stručne i kritičke analize sadržaja dokumenta i drugih pokazatelja.
3. Potreba uspostave bliskog kontakta i saradnje izmedju nadležnog arhiva i imalaca stradalih fondova, s ciljem provodjenja kordiniranih aktivnosti na iznalaženju najprihvatljivijih rješenja u procesu izlučivanja bezvrijednog registraturnog materijala stradalih fondova u nastajanju.

4. Na osnovu valjanih kriterija sačiniti listu prioriteta imalaca u rješavanju problema vezanih za izlučivanja bezvrijednog registraturnog materijala stradalih fondova u nastajanju.

Svjesni mogućih posljedica arhivi će dodatnim intezitetom insistirati na dosjednom poštivanju i provodjenju potrebnih kriterija za provodjenje procesa izlučivanja gradje stradalih fondova u nastajanju. Za arhivsku službu to je dodatna obaveza ali i prilika da se na odredjen način stvori valjana osnova kako bi se ublažile posljedice stradanja registraturne gradje u nastajanju i na taj način stvorile mogućnosti rekonstrukcije stradalih fondova.

ZAKLJUČAK

Ratne okolnosti i tranzicijski procesi u Bosni i Hercegovini su imali velikog odraza na cjelokupnu arhivsku djelatnost, što je svakako znatno uticala na sačuvanost arhivskih fondova u nastajanju. Ovi procesi su u mnogome usložnili mnoga pitanja arhivske teorije i prakse, isti su direktno uticali na stradanje arhivske gradje u nastajanju, što prestavlja dodatne poteškoće u provodjenju zakonom predvidjenih procesa kakav je i proces izlučivanja bezvrijednog registraturnog materijala.

Da bi se adekvatno riješili problemi proizašli ratnim okolnostima i tranzicijskim promjenama, neophodno je pokrenuti čitav niz konkretnih mjera i aktivnosti, a koje su prije svega sadržane u potrebi nove valorizacije cjelokupne gradje stradalih fondova u nastajanju. Novu valorizaciju temeljiti na izradi posebnih Lista kategorija putem stručne analize svakog akta, na poznavanju strukture i historijata same gradje odredjenog fonda i napraktičnoj funkciji i ulozi svakog dokumenta. Sam proces izlučivanja kod ovih registratura zahtjeva poseban pristup i maksimalnu ozbiljnost i stručnost svih sudionika. Ovaj proces nosi sa sobom veliki rizik odgovornosti, jer od valjano izvršenog procesa u mnogome zavisi moguća kompenzacija i rekonstrukcija stradale gradje, a samim tim i sačuvanost tragova koji će poslužiti za rekonstrukciju događaja iz prošlosti.

ZUSAMMENFASSUNG

EIGENSCHAFTEN DER AUSSONDERUNG VON WERTLOSEN UND BESCHÄDIGTEN DOKUMENTARMATERIALIEN

Die Kriegsverhältnisse und die Transitionsprozesse in Bosnien und Herzegowina haben großen Einfluss auf das gesamte Archivwesen in ausgeübt. Dies hat sich direkt auf die Vollständigkeit von Archivfonds im Entstehen ausgewirkt. Da diese Prozesse auf die Beschädigung von Archivbeständen direkte Auswirkung hatte, haben diese Prozesse haben zum Erschwernis von vielen Fragen der Archivtheorie und Praxis beigetragen. Dies bereitet zusätzliche Schwierigkeiten für die Durchführung von Gesetzverschriebenen Prozessen, und somit für das Prozess der Abschreibung von Wertlosen Registraturbeständen.

Um die, durch die Kriegsverhältnisse und die Transitionsprozesse, entstanden Probleme zu lösen, ist es notwendig die konkrete Maßnahmen und Aktivitäten zu benutzen. Sie sind in der Notwendigkeit der neuen Valorisierung von beschädigten Archivfonds im Entstehen beinhaltet. Die neue Valorisierung basiert sich auf der Erstellung von neuen Kategorielisten durch folgendes: die Fachanalyse von jedem Akt, die Erkenntnisse über der Struktur und der Geschichte von Beständen des bestimmten Fonds und die Funktion und die Rolle jedes Dokumentes. Die Abschreibung fordert eine besondere Vorgehensweise und die maximale Ernsthaftigkeit und Fachwissen der Teilnehmer. Dieses Prozess trägt mit sich ein großes Risiko der Verantwortung. Von der Qualität der gemachten Arbeit hängt die Möglichkeit der Kompensation und der Rekonstruktion von beschädigten Beständen ab, und somit auch die Aufbewahrung von Spuren, die zur Rekonstruktion der Ereignisse aus der Vergangenheit dienen.